

STOICKÁ SÉMANTIKA

František Gahér

THE STOICS' SEMANTICS

The issue author deals with in the opening part of the article is concerned with a problem of explanatory semantics; in the second part, starting from the point of analysing the source fragments, the author is claiming that the term *lekton* does not corresponds with the term *expression*; the third part is discussing the attitudes that locate lekton directly to our thoughts; the fourth part presents searching for the answer referring to the question in what sense is possible to talk of the Stoics that they were formalists; the fifth part demonstrates some of the parallels and also differences between the semantics of Frege and that of the Stoics; the sixth part contents discussing an adequacy in explaining lekton as the speech act; the seventh part is trying to presents Stoics' understanding of the concept of individual lekton across the solution of 'the dead one' paradox; in the eight part, the author is sketching the 'object'-explaining lekta as the logical constructions, while in the concluding part he is explaining the functional nature of some distinct kinds of lekta. In reconstructing the nature of lekta as logical constructions (since the most of lekta are constructions that construct the functions and value this functions is related with the term of 'state of affairs'), author is commenting them not just as more adequate than so far served explanations, but also as well as the candidates of an acceptable and a persuasive unique theory.

0. Úvod

Rekonštrukcia stoickej sémantiky s ústredným pojmom τὸ λεκτόν - **lekton** (mn.č. τὰ λεκτά - **lekta**) je doposiaľ otvorený problém a zdá sa, poriadne zamotaný. Ak je vôbec riešiteľný, tak predpokladá vyriešenie nielen mnohých čiastkových problémov, ale aj rozlúsknutie niekoľkých paradoxov a záhad. Niektorí autori sú v tomto ohľade skeptickí. V reprezentatívnom výbere zlomkov a komentárov o stoickej logike zostavovateľ a komentátor Karlheinz Hülser konštatuje: "Zatiaľ sa nepodarilo a asi sa sotva podarí rekonštruovať úplne jednotnú teóriu lekta, ktorá by bola zbavená systematických narušení."([18], 832).

Pochopenie stoickej sémantiky je viazané na pochopenie kľúčového pojmu **lekton** a chápanie **dialektiky (logiky)** najmä ako vedy o **označujúcom**

a označenom. Za základné pramene pre rekonštrukciu stoickej sémantickej koncepcie, ktorá bola v druhom storočí p.n.l. zrejme kánonizovaná, môžeme považovať najmä niekoľko málo relevantných zlomkov, ktoré uvádza Sextos Empirikos v druhej knihe *Proti logikom* [PL, 11-13, 69-82] a pasáže z Diogena Laërtského [DL, VII, 55-83]¹, ktorých časť prevzal od Diokla z Magnézie a ako priama autorita pre mnohé formulácie sa v nich uvádza predovšetkým Diogénés Babylonský (zo Seleukie).

Od čias odkliatia stoickej logiky, iniciovaného známym článkom J. Łukasiewicza o histórii výrokovej logiky [23]², sa prebudil záujem o štúdium všetkých súčastí stoického učenia. Tento záujem, spojený s rehabilitáciou celého stoicizmu, prerástol koncom šesťdesiatych rokov do výrazného trendu v historiografii vedy³.

V v prvej časti štúdie sa budeme venovať otázke skúmateľskej či vysvetľujúcej sémantiky; v druhej časti sa na základe analýzy základných zlomkov pokúsime vyvrátiť náhľad, že stoické lekton je výpoveď; v tretej časti budeme diskutovať o názoroch, ktoré lokalizujú lekton do našej mysle; v štvrtej časti budeme hľadať odpoveď na otázku, v akom zmysle môžeme hovoriť o stoikoch, že boli formalistami; v piatej časti poukážeme na niektoré paralely a odlišnosti s fregeovskou sémantikou; v šiestej časti sa budeme zaoberať adekvátnosťou explikácie lekta ako typov rečových aktov; v siedmej časti sa pokúsime v súvislosti s riešením paradoxu mŕtveho o zdôvodnenie stoického poňatia individuového lekton; v predposlednej časti načrtne "objektový" výklad lekta ako logických konštrukcií a v poslednej časti objasníme funkcionálnu povahu niektorých druhov lekta. Rekonštrukciu povahy lekta ako logických konštrukcií, pričom mnohé konštruujú lekta ako funkcie, ktorých hodnota závisí od stavu vecí, považujeme nielen za adekvátnejšiu ako doposiaľ známe explikácie, ale aj za vážneho kandidáta na presvedčivú a jednotnú teóriu lekta.

1. Skúmateľská sémantika

Pri skúmaní nejakej sémantickej koncepcie vystupuje do popredia jedna závažná okolnosť: predmetnú sémantickú koncepciu skúmame cez optiku prijatej vlastnej sémantickej koncepcie a predpokladáme, že naša sémantická koncepcia je dostatočne bohatá nato, aby sme v jej rámci mohli modelovať skúmanú sémantickú koncepciu. Ak však nemáme dostatočne bohatú vlastnú sémantickú koncepciu, výsledok skúmania môže byť horší ako obraz predmetu v rozbitom zrkadle, ktoré už predtým stratilo takmer všetok amalgám. Nádejným príznakom opaku môže byť to, že pomocou rekonštruovanej teórie stoickej sémantiky vieme vcelku konzistentne, bez výnimky vysvetliť

všetky základné zlomky a príklady, pričom by našu pochybnosť nemal vyvolať ani prípadný údiv z jej dômyselnosti a modernosti predmetnej sémantiky.

Spoločným menovateľom moderných výkladov stoickej sémantiky je myšlienka, že stoická sémantika bola zrejme kompaktná, neprotirečivá koncepcia, vypracovaná do neobyčajnej hĺbky a detailov, pričom svojou invenčnosťou a prepracovanosťou by sa mohla porovnávať s niektorými modernými koncepciami sémantiky.

Bez obáv sa pri jej explikácii v tejto súvislosti pracuje s takými pojmami ako sú »stavy vecí«, »rečové akty«, »lingvistické štruktúry«, »jazykové konštrukcie« a pod. Z tohto pohľadu sa zdá čudné, že niektorí autori vo svojej skúmateľskej sémantike síce používajú napr. moderný inštrument rečových aktov, ale pracujú so sémanticky mnohoznačným a temným pojmom »obsah pojmu« (»obsah výrazu«) ako so základným (nedefinovaným) vysvetľujúcim nástrojom. Títo autori zabúdajú na to, že kategória »obsah pojmu« má pôvod v konkurenčnej (oproti stoickej) aristotelovskej teórii a výrazne sa modifikovala v tradičnej logike; používanie slovného spojenia *obsah pojmu* (*obsah výrazu*, *obsah myšlienky* a pod.) viedlo v tradičnej logickej sémantike k mnohým paradoxom a v jemnejších situáciach tento inštrument úplne zlyhával pre značný nános psychologizmu alebo pre prílišnú elementárnosť a nerozpracovanosť celkovej koncepcie.

Preto pri rekonštrukcii stoickej sémantiky sme skúmateľskú sémantiku vyberali spomedzi tých, ktoré netrpia zjavnými nekonzistenciami a ktorých explikačná sila je zjavne dostatočná. Za prekvapujúce môžeme považovať to, že inak moderná fregeovská sémantika je z tohto hľadiska skôr na dolnej hranici takejto škály: reprezentuje skôr minimálne silnú sémantiku, v ktorej sa dá už čo-to zmysluplne a nedeformovane zo stoickej sémantiky rekonštruovať. V hornej časti takéhoto spektra skúmateľských sémantik sa nachádza okrem iných napr. sémantika **transparentnej intenzionálnej logiky**, ktorej pôvodom je P. Tichý (pozri:[40]). Práve táto sémantika bude pre nás konceptuálnou sieťou, na pozadí ktorej chceme zobrazovať rozličné reinterpretácie stoickej sémantiky.

2. Je lekton výpoved' ?

Kľúčový zlomok znie:

" ...τρία φάμενοι συζυγεῖν ἀλλήλοις, τὸ τε σημαίνόμενον καὶ τὸ σημαῖνον καὶ τὸ τυγχάνον, ὧν σημαῖνον μὲν εἶναι τὴν φωνήν, οἷον τὴν Δίῳ, σημαίνόμενον δὲ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα τὸ ὑπ' αὐτῆς ..." ⁴

Lekton (τὸ λεκτόν) je pre stoikov to, čo prostredníctvom hlasu (ή φωνή) - označujúceho (τὸ σημαῖνον) je označené (τὸ σημαϊνόμενον); lekton je predmetom našej reči (τὸ πρᾶγμα) a vzťahuje sa na vonkajšiu jestvujúcu vec (τὸ τυγχάνον). Napríklad meno (zvuk) Dión označuje lekton a vzťahuje sa na osobu - Dióna. Zvuk i osoba sú telesné veci, kým lekton je netelesná (ἄσώματον) entita.

Lekton⁵ môže byť pravdivé alebo nepravdivé, pokiaľ je úplné a môže byť tvrdené samo sebou - takéto lekton je ἁξίωμα. Kritérium pravdivosti pre lekton je kataleptická logická fantázia.

Pre stoikov fundamentálny rozdiel medzi netelesným lekton a telesnými predmetmi prenikavo vykresľuje Seneca:

"Napríklad vidím sa prechádzať Cata. Zmyslové vnímanie mi to ukazuje, myseľ tomu verí. Čo vidím, je teleso; je to teleso, na ktoré mám zamerané oči aj myseľ. Potom poviem: 'Cato sa prechádza'. Čo som tu povedal, nie je" - tak hovorí [stoik]- "nejaké teleso, ale určitá *axiōma* (enuntiativum) o tom telese, ktorú niektorí označujú ako *effatum*, iní ako *enuntiatum*, iní zas ako *dictum*." ([18], 892).

Napriek jasným inštrukciám myšlienkového zmyslu stoických sémantických úvah, ktoré napr. Sextos Empirikos komentuje a kritizuje, mnohí prekladatelia pri preklade termínu *lekton* podľašli zvykom "vonkajšej reči" a neriadili sa "vnútornou rečou": významovo sekundárnu etymologicko-fonetickú asociáciu, ktorá je možno špecifická iba pre gréčtinu, prípadne ďalšie jazyky, a v iných jazykoch sa nemusí vyskytovať, uprednostnili pred nedvojznačným významovým hľadiskom.

Lektón (τὸ λεκτόν) je z lingvistického hľadiska podstatné meno odvodené od slovesa λέγω, ktoré je použité vo význame hovoriť, vysloviť, vypovedať, vyjadriť ([13], 1033-34, 1037). Na etymologicko-fonetickú asociáciu medzi menom lekton a menom procesu, ktorým zverejňujeme lekton (netelesnú entitu) poukazuje nasledujúci zlomok ([32] II 80, [18] 893):

"Každé lekton zas musí byť vyslovené, pretože ako také získalo (svoj) názov"

Zverejňovanie lekton sa v gréčtine nazýva *légein* - po slovensky *hovorenie, vyslovenie, povedanie, vypovedanie*. Jeden z tvorcov latinskej odbornej terminológie M. T. Cicero nemohol nájsť úplne výstižné synonymum gréckeho výrazu ἁξίωμα⁶, ktorý označoval síce špeciálny, ale najčastejšie diskutovaný druh *lekton*, pričom z jeho rozličných návrhov (*effatum*, *enun-*

tiatio, pronuntiatio, pronunciatum) sa najviac ujalo latinské *enuntiatio* - "výpoved'" ([1], De Fato - i.1, x.20), ktoré sa však dodatočne prenieslo aj na *lekton* vôbec. Práve na tento lingvistický návrh prekladu *lekton* ako *výpoved'* nadväzovali v zásade takmer všetky knižné preklady stoických zlomkov až do vydania poľského prekladu *Przeciw logikom* roku 1970.

Proces zverejňovania lekton sa deje naozaj napr. vyslovením, hovoréním či vypovedaním slov (t.j. označujúceho). Lekton je však práve to, čo tieto výrazy označujú. Vyslovením vydávame artikulovaný hlas, ktorý môže foneticky napodobniť aj cudzinec či papagáj bez toho, aby rozumel tomu, čo hovorí. Dvojznačnosť výrazu *výpoved'*, resp. *vyslovenie* je zrejme hlboko zakorenená a miatla nielen súvekých učencov, ale je mátie podnes.

Vypovedáme jednak artikulovaný hlas - to je prvý význam slova vypovedať; vypovedať v prenesenom význame však môžeme pojem či myšlienku (napr. súd ako význam oznamovacej vety, výroku); v tomto druhom prípade používame termín *vypovedať* vlastne ako skratku za výraz *vypovedať výraz, ktorého významom je pojem* (myšlienka či konštrukcia pojmu alebo myšlienky). Referencia už nie je zameraná na výraz, ale na význam, ktorý tento výraz v jazyku kóduje.

V tomto druhom význame slova *vypovedať* (zverejniť logickú entitu), ktorý je mimochodom zaužívanjší a frekventovanejší ako pôvodnejší význam termínu *vypovedať*, ide o vzťah medzi aktérom prehovoru a logickou entitou - najčastejšie o vzťah medzi hovoriacim a významom výroku, t.j. medzi hovoriacim a stoickou axiómou.

V prvom, pôvodnejšom význame slova *vypovedať* ide o vzťah medzi aktérom a prehovorom - hovoriacim a zreťazením postupností artikulovaných zvukov, ktoré sa zvyčajne nazývajú hlasom. Kto však nie je oboznámený s dohodnutým jazykovým kódom alebo nemá logickú fantáziu, nevie, čo je naozaj označené nejakou príslušnou výpoved'ou v danom jazyku - nevie, aká myšlienka či pojem sa ňou komunikujú. Preto nie každé takéto vypovedanie či vyslovenie v prvom význame je aj vypovedaním v druhom význame.

Na druhej strane pre "počujúceho" (foneticky aj fonologicky) s logickou fantáziou a jazykovou kompetenciou je výpoved' v druhom význame vždy aj výpoved'ou v prvom význame. Môžeme zhrnúť:

a) termín *vypovedať* v prvom význame (*vypovedať*₁) reprezentuje binárny vzťah, ktorý je exemplifikovaný usporiadanou dvojicou: <aktér vyslovenia, vyslovenie>

b) termín *vypovedať* v druhom význame (*vypovedať*₂) reprezentuje ternárny vzťah, exemplifikovaný usporiadanou trojicou: <aktér vyslovenia, vyslovenie, význam vyslovenia>

Ak odhliadame od rozdielu medzi prehovorom ako fyzickým exemplárom zreťazenia jazykových výrazov a zreťazením jazykových výrazov ako ideálneho vzoru, tak :

a) *vypovedať*₁ reprezentuje binárny vzťah, t.j. množinu usporiadaných dvojíc:

<aktér vyslovenia, jazykový výraz>

b) *vypovedať*₂ reprezentuje ternárny vzťah, t.j. množinu usporiadaných trojíc:

<aktér vyslovenia, jazykový výraz, význam jazykového výrazu>

Pri jazykovej komunikácii sa nepochybne dominantne používa výraz *vypovedať* práve v druhom význame, a to bolo aj v prípade použitia výrazu *lekton*, ale preklad výrazu *lekton* termínom *výpoved'* bez jednoznačného vylúčenia prvého významu tohto termínu, ktorý bol podkladom etymológie výrazu *lekton*, je nevhodný a zavádzajúci.

Etymologické skúmania samy osebe majú nepochybne opodstatnenie - sú okrem iného akousi historickou etnografiou či archeológiou toho-ktorého jazyka a môžu veľa povedať nielen o "rodokmeňoch" pojmov, pospájaných najrozličnejšími "príbuzenskými" zväzkami (pričom nie vždy ide o významovú, a teda sémanticky relevantnú príbuznosť), ale nepriamo i o spôsobe života používateľov tohto jazyka - napr. prostredníctvom fenoménov tabuizovaných slov a pod.

Pasáže z diela M. T. Varra *De lingua Latina* ([18], 639, 647) jednoznačne dosvedčujú, že stoici mali do podrobností vypracovanú etymológiu, túto etymológiu však ostro odlišovali od sémantiky. V tejto súvislosti sa ukazuje, že použitie optiky duálnej schémy pôvodu slov *κατὰ θέσει* (slová označujú veci na základe ustanovenej dohody a zvyku) a *κατὰ φύσει* (každá vec má správne pomenovanie podľa svojej "prírodnej" povahy), ako to môžeme vidieť napr. u A. A. Longa ([21], 131-35) nedáva pre rekonštrukciu stoickej teórie žiadne čo i len trochu presvedčivé výsledky. Veď ako zo stanoviska *κατὰ φύσει* vysvetlíme, že podľa Chrysippa je každé slovo od prírody mnohoznačné ([18], 636) a "podobné veci bývajú označené nepodobnými slovami a nepodobné veci podobnými" ([18], 640).

Explicácia samej stoickej etymológie určite stojí za námahu a pre stoickú sémantiku je zaujímavá najmä určením ich vzájomnej demarkačnej čiary. Nateraz však môžeme povedať iba to, že skutočný zisk, ktorý môžeme vo všeobecnosti vyťažiť z etymologického skúmania pre riešenie sémantických problémov je oveľa menší ako ten, ktorý predpokladajú mnohí členovia filozofickej i filologickej obce.

V modernej lingvistike sa výraz *výpoved'* používa práve na označenie základnej fonetickej jednotky jazyka - prehovoru (promluvy), prípadne i na označenie jednotky textu ([25], 17) - *výpoved'* je "základná komunikatívna

jednotka jazykového prejavu" ([20], 520), prípadne: "Výpoved' (vetnú i nevetnú) chápeme ako najmenšiu situačne zakotvenú jednotku prehovoru ... ako jednotku textu" ([27], 282).

V textoch prekladov, kde lektón je preložený ako výpoved', hrozí, že sa budú stále miešať dve roviny - rovina výrazov jazyka (postupnosti znakov či zvukov a ich zreteľovania) a rovina významov týchto výrazov (logické entity): vyslovená veta sa môže nekontrolovateľne zamieňať s významom vety, nevetný výraz s jeho významom atď. Celá sémantická iniciatíva stoikov s jej prenikavými a veľmi jasnými rozlíšeniami sa pre čitateľa stane nerozlúštiteľnou záhadou, zahaľovanou mračnami nejasností a dezinterpretácií. Neskúsený čitateľ nemôže z týchto prekladov pochopiť základ stoickej sémantiky - javí sa mu skôr ako detektívna zápleтка, ktorej rozriešenie nemôže nájsť na základe pochopenia prečítaného textu, pretože jej riešenie nepozná ani prekladateľ, keďže takýmto prekladom sa nenávratne stratilo. Čitateľ je v situácii cudzinca, ktorý síce počuje artikulovaný hlas, ale mu nerozumie - pretože mu rozumieť nemôže - taký hlas je ako výraz "blityri" (τὸ βλῖτυρι) - bez významu.

Žiaľ, lektón ako výpoved' prekladajú takmer všetci znami prekladatelia: J. Červenka [2], K. Berka [3], M. Okál [41], J. Špaňár [36], A. Kolář [9], O. Apelt (po opravách K. Reicha) [11], K. Leśniak [8], M.L. Gasparova [7], K. Hülser [18], R.D. Hicks [10], R.G. Bury [31]-[34].

V úvode k prekladu ([41], 18) J. Martinka presne zaraďuje lektón do oblasti významov, netelesných logických entít, ktoré sú zachytávané vonkajšou rečou - foneticky alebo graficky. Z tohto hľadiska je preto prekvapujúci súhlas s prekladom lektón ako výpoved', hoci vzhľadom na ostatné preklady to až tak neprekvapuje.

3. Je lektón psychický akt?

Psychologizmus je pre sémantiku vždy taký vábivý a podmanivý, že pre koncepciu sémantiky, ktorá nie je dostatočne prepracovaná a nemá vyvinutý "pud sebazáchovy" hrozí, že podľahne jeho zvodom a skôr či neskôr sa stane jeho ľahkou korisťou. Explikatívna sila takto paralyzovanej sémantiky sa blíži nule. Zo siete sugestívneho až vtieravého psychologizmu sa veľmi ťažko vyslobodzujú.

Cestu odpsychologizovania tradičnej sémantiky nastúpil ako prvý zrejme B. Bolzano a neskôr G. Frege. Bolzanova predstava osebe alebo veta osebe či Fregeho zmysel výrazu sú nepsychologické, objektívne entity, z ktorých pozostáva spoločná zásoba myšlienkového tradície ľudstva. Bez ohľadu na to, či niekto vyslovil alebo napísal výraz, ktorý je jazykovým kódom logi-

ckej entity, logická entita má svoju - od myslenia jednotlivcov nezávislú - existenciu. Znovu a znovu opakovaným psychickým aktom pojem ako logická entita nevzniká, môže byť iba pochopený či uchopený. Myslením pojmu sa pojem nijako nemení, podobne ako pozorovaním nejakého stromu nespôsobujeme jeho zmenu.

Bola však už stoická sémantika imúnna voči zvodom psychologizmu?

Ak by sme prijali názor, že lekta existujú iba počas vypovedania vety ([28], 98), zrejme by z toho plynul psychologizmus, ak by lekta boli pojmovej povahy a ich existencia by sa viazala na psychické akty, ako tomu nasvedčuje komentár, že pojem je náš mentálny konštrukt ([22], 174). V nie nepodobnom duchu napr. K. Berka "umiestnil" lekta do našej mysle, keď tvrdil, že lekta sú v našej myslí ([3], 23), čo by dovedené do dôsledkov bolo podobné tvrdeniu, že Pytagorova veta alebo zákon negovania logického sporu sú v našej myslí a nemajú žiadnu existenciu, a teda i platnosť, ak ich nikto nemyslí. Hoci B. Mates vykladá stoickú sémantiku na pozadí fregeovskej sémantiky, neočakávane dodáva, že lekta sú v našej myslí ([26], 11).

Lekton však podľa stoikov nemôže byť psychickou entitou či procesom, ktorý prebieha v našej myslí, pretože psychické akty sú podľa stoikov - tak ako všetky psychické entity a duša - telesné, kým lekton je netelesný. Rozdiel medzi telesným a netelesným je pre stoikov zásadný. Podľa stoikov je telesným všetko to, čo je schopné (kauzálné) pôsobiť alebo na čo možno pôsobiť ([18] 481, 489, 745). Lekta, priestor, prázdno a čas sú netelesné, a teda podľa definície nie sú schopné pôsobiť a nemožno na ne pôsobiť. Zo spomínaných autorov zrejme nik celkom vážne a so všetkými dôsledkami nezastáva názor, že lekta sú psychické akty, pretože je to neobhájiteľné stanovisko.

Uvedených autorov najskôr núti k takémuto názoru okolnosť, že lekton môžeme v našej myslí chápať prostredníctvom kataleptickej logickej fantázie - "logického zraku", pokiaľ rozumieme reči, ktorej nerozumejú barbari (negréci), aj keď túto reč počujú. Na rozdiel od samotného lekton je chápanie lekton psychickým aktom a epistemologickým či noetickým fundamentom pre stoickú sémantiku je inštrument kataleptickej logickej fantázie.

4. Stoici a formalizmus?

J. Červenka, ktorému patrí zásluha, že ako prvý ohlásil na Slovensku odkladie stoickej logiky [2], je dôsledný vo formalistickej interpretácii stoickej sémantiky s nominalistickým pozadím: lekton je forma vecí, vyjadrená

slovami, číre noumen, čo reálne neexistuje - "lekton je to, čo bolo vypovedané, je formou toho, o čom sa výpoveď deje" ([2], 203). Táto interpretácia, hoci v značnom súlade s vtedajšou tendenciou stotožňovať modernú logiku s číro formalistickým skúmaním syntaktických znakových štruktúr bez predpokladania sémantických entít, ktoré sú týmito jazykovými znakmi reprezentované, je akoby druhou "aristotelizáciou" stoeckej logiky - už nie konverziou súdovej logiky na pojmovú (výrokovej logiky na subjekt-predikátovú), ale konverziou sémantiky na "číru" syntaktiku v zmysle skúmania prázdnych foriem.

Je ťažké nájsť logicko-sémantickú úlohu toho, čo reprezentuje slovo *forma* vo všetkých slovných spojeniach *forma* ..., kde tri bodky plnia úlohu premennej, ktorej obor premennosti nie je bližšie špecifikovaný: môžu to byť mená vecí (napr. forma *jablka*), mená výrazov (forma *zloženého výroku*), mená abstraktných objektov (forma *logického úsudku*) a pod. Zrejme nie je paradoxom, ak sú pre niektorú oblasť dobre definované slovné spojenia *forma* ..., tak medzi ne určite patrí logika a v nej používané slovné spojenia ako *forma (zloženého) výrazu*, *forma výroku*, *forma úsudku*, pričom nie je na zreteli ani tak forma nejakého fyzického výrazu, ale skôr výrazu ako ideálneho vzoru zmnožených fyzických výrazov ako exemplifikátov, výskytov výrazu. Forma takéhoto jazykového výrazu je prostriedkom skúmania skladby toho, o čom sú výrazy, t.j. prostriedkom skúmania vlastného predmetu teoretizácie - logických entít a ich štruktúr. Je to umožnené tým, že forma - skladba jazykového výrazu - zväčša verne zrkadlí formu logickej stavby - konštrukcie.

Keďže jazykové výrazy sú nielen odpsychologizované entity, ale medzi ideálnymi výrazmi-vzormi a ich fyzickými výskytmi býva aj štrukturálna izomorfia, môžu byť manipulácie s fyzickými znakmi objektívne kontrolovateľné: verne kopírujú operácie s ideálnymi znakmi. A keďže na druhej strane operácie s ideálnymi znakmi zväčša verne kopírujú operácie s logickými objektami, ktoré tieto znaky reprezentujú, výsledky manipulovania s fyzickými znakmi sú v mnohých situáciách také, že vieme od nich prejsť k výsledkom, ktoré by sme získali priamo logickými operáciami s referentmi týchto znakov, t.j. k výsledkom operácií s pojmami a inými logickými entitami.

Rovina logických entít môže byť považovaná akoby priamo za rovinou znakov, alebo iba predpokladaná, či dokonca jazykovými výrazmi úplne zatienená. V poslednom prípade pravý **predmet teoretizácie** je vlastne úplne vytlačený a **nahradený pôvodným prostriedkom skúmania**. Prístup, kde predmetom skúmania je výlučne konkrétny notačný systém bez zvažovania

objektovej roviny logických entít, na ktoré pôvodne referovali znaky tohto systému, je **extrémny formalizmus**.

Samotný **formalizmus ako metóda** mal a nepochybne stále má v logike i matematike nepopierateľné úspechy vďaka spomínanej častej izomorfii jednak medzi štruktúrou (formou) fyzických znakov a štruktúrou ideálnych znakov, jednak vďaka značnej podobnosti štruktúr ideálnych jazykových znakov a štruktúr nimi označených logických stavieb - konštrukcií. Tieto úspechy sa mohli pripisovať aj na konto extrémneho formalizmu - formalizmu, ktorý už nebol ani tak metódou, ale skôr postojom, ktorý priamo určoval predmet skúmania. Stoikom pripisuje J. Červenka formalizmus ako pozitívnu črtu, ale niektorí ich starovekí kritici (napr. Galénos [12]) im čosi obdobné vytýkali ako nedostatok.

O aký druh formalizmu ide v prípade stoicizmu? Používajú stoici formalizmus ako prostriedok skúmania - ako pracovnú metódu, alebo sú formalistami v druhom význame (extrémny formalisti), a teda jazykové výrazy a ich forma je pre nich definitívny predmet skúmania?

J. Červenka v citovanej pasáži modifikoval stoickú sémantickú schému v duchu umierneného realizmu: to, o čom je reč - čo je označované (u stoikov je to práve lekton), nie je umiestnené v rovine významov, ale v rovine empirických vecí - je ich aspektom. To možno charakterizovať tiež ako intervenciu "vyvažujúceho" naivného materializmu, ktorý je príznačný pre mnohých matematikov a logikov: predmet hocako abstraktnej disciplíny musí byť naturalisticky zakotvený a keďže znaky ako exempláre ideálnych znakov na rozdiel od abstrákt, ktoré zastupujú, sú telesné, stačí prostriedok skúmania stotožniť s vlastným predmetom teoretizácie. Na túto hrozbu jednostranne ponímaného "formalizmu" dôrazne upozornil ešte v čase jeho zrodu v polemike s D. Hilbertom práve G. Frege, sám tvorca špeciálnej symboliky v logike (teda stúpenec symbolizmu a odporca číreho formalizmu), vtedy však bez primeranej odozvy. Preto nie náhodou sú práve sémantické úvahy G. Fregeho v mnohom znovuobjavením stoickej sémantiky bez znalostí príslušných historických prameňov.

Stoici akoby predvídali tieto problémy, keď okrem označeného (λεκτά) a toho, čo lekta „dosahujú“, čoho sa "netelesným spôsobom" (noeticky) "dotýkajú", určujú, jemne rozlíšili v kategórii označujúceho (φωνή) **ideálne elementárne znaky**, ich pomenovanie - **mená znakov** a vyslovené či napísané **fyzické znaky**.

Hovorili, že elementami lexiky sú hlásky (γράμματα), ktorých je dvadsaťštyri; hláska môže mať tri významy: element (στοιχείον), znak elementu (χαρακτήρ τοῦ στοιχείου), t.j. vyslovený alebo napísaný fyzický

znak, a meno elementu (ὄνομα τοῦ στοιχείου) - napr. "alfa". Napríklad každé niekým napísané prvé písmeno gréckej abecedy - α, α, α, α, α, α - napriek vzájomnej fyzickej netotožnosti, ale vďaka väčšej vzájomnej grafickej podobnosti oproti podobnosti s výskytmi iných znakov, je výskytom, exemplárom jediného ideálneho znaku »α«. Všetky výskyty písmena alfa označujú jediný abstraktný objekt, ktorý však samostatne, bez zreteľovania s inými písmenami neoznačuje žiadny iný logický objekt.

Hlas (φωνή) je viac zvukov, kým výraz (ἡ λέξις) je už artikulovaný hlas. Výraz ešte nemusí byť rečou (ὁ λόγος), prvkom jazyka, pretože nie každý artikulovaný hlas nesie význam - ako napr. výraz "blityri" (τὸ βλίτυρι), zatiaľ čo reč (jazyk) je vždy zmysluplná [DL, VII.57]. A práve tu ako synonymum **zmysluplného výrazu**, prípadne ako synonymum **zmysluplného prehovoru** sa hodí slovo *výpoved'*.

Pre reťazce ideálnych znakov stoici zrejme už nemali špeciálne meno (nie je známy zlomok, ktorý by to čo i len naznačoval), takže pri zložených znakoch zrejme už nepracovali s ideálnym znakovým vzorom ako nejakou entitou. To malo jednoduchý, ale dôležitý dôsledok: nehovorili o viacerých výskytoch jedinej ideálnej vety či výroku - nepracovali s vetou ako zreteľovaním ideálnych znakov. Naopak, hovorili o logickej stavbe a jej súdržnosti, kde sa mohli znmožene vyskytovať iba logické entity, teda o "výskytoch" lekta - napr. o "výskytoch" *axiômata*. Zložená *axiôma* takto mohla pozostávať z dvoch rovnakých *axiômata* spojených logickou spojkou, pričom zrejme neuvádzali, že príslušné zložené súvetie pozostáva z dvoch fyzických výskytov jedinej ideálnej vety.

Kohézia zložiek prehovoru alebo textu a ich diferenciácia nie je preto lokalizovaná v ich jazykovej podobe, hoci fonetické, resp. grafické členenie zväčša výrazne kopíruje štruktúru logickej stavby a je potrebné pre jej identifikáciu. Akustické spájanie foném do slov a slov do viet, resp. juxtapozícia grafém v reťazcoch a členenie postupností takýchto reťazcov je prostriedkom pre spoznanie komunikovanej informácie, nie je však zložkou tejto informácie.

Preto stoici nehovoria o dôkaze, že je zložený z viet či výrokov, ale že je zložený z netelesných lekta ([PL] II, 336, [18] 1046):

"Okrem toho dôkaz je zložený buď z hlasov (výrazov), ako hovorili epikurejci, alebo z netelesných lekta, ako to učia stoici."

V tomto zmysle môžeme zhrnúť: **stoici neboli extrémnymi formalistami a formalizmus používali iba ako pomocnú metódu skúmania**. Za predmet teoretizácie v logike považovali lekta a ich skladbu - "formu" lekta, ktorú forma výrazu mohla verne odrážať. Krajnými formalistami boli skôr

epikurejci, ktorí jazykové výrazy (hlasy) a ich formu prehlásili za vlastný predmet skúmania.

5. Lekton a fregeovský zmysel výrazu

Fregeho, resp. fregeovská sémantika⁷ postuluje kategóriu zmyslov výrazov ako rovinu jednoduchých logických entít, ktoré nám premostujú väzbu medzi jazykovými výrazmi a ich denotátmi. Voči denotátom výrazov sú zmysly výrazov kognitívne prístupnejšie, ale vlastným predmetom označovania v tzv. priamych kontextoch nie sú tieto zmysly výrazov, ale sú nimi denotáty, t.j. také predmety ako indivíduá, množiny indivíduí, relácie indivíduí, pravdivostné hodnoty a pod.

O fregeovskú sémantiku sa ako o skúmateľskú sémantiku pri explikácii stoickej sémantiky opierajú napr. J. M. Bocheński [4], B. Mates [26], I. Dąmbska [38] a v novších vydaniach *Sexta Empirika* v Loebovej klasickej knižnici [31], [32] je v tomto duchu opravený preklad R. G. Buryho; opravy však nie sú urobené dôsledne, pričom je v tomto preklade zrejma kolísavosť medzi chápaním lekton ako významom znaku, vyjadriteľným a samotným výrazom⁸, pričom niektoré formulácie vôbec nedávajú taký zmysel, ktorý by bol zakomponovateľný do stoickej teórie. A.F. Losev vo svojom preklade [35] kopíruje neobyčajne verne - a to, žiaľ, i s chybami a nejednoznačnosťou v otázke lekton - práve preklad R.G. Buryho. Nehrozí pri takejto explikácii lekta násilná "fregeanizácia" stoicizmu?

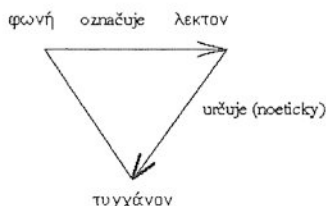
Ak čítame ťažiskový zlomok ([PL], II 11-13) bez fregeovských okuliarov, tak musíme konštatovať, že stoická sémantická schéma je diametrálne odlišná od fregeovskej, a preto, ak by sme sa pridžžali fregeovskej sémantiky ako nosnej, tak fregeanizácia stoickej sémantiky je viac ako nástojčivá.

Pre stoikov označujúce *fone* "Dión" označuje lekton, nie vec, nie telesnú osobu Dióna. Priamy cieľ sémantickej referencie stoickej schémy nie je fregeovský denotát, ale skôr niečo také ako fregeovský zmysel. Frege pri rozpracovávaní výkladu *O zmysle a denotáte* sa jednoznačne pridáva k tým, ktorí "... skúmanie denotátov slov, a nie zmyslov, považujú za podstatné pre logiku" ([17], 33). Tento zdanlivo možno nenápadný rozdiel oproti fregeovskej sémantickej schéme je svojou povahou zásadný a má nielen prekvapujúce, ale aj úžasné priame konklúzie: veď niečo veľmi podobné systematicky začala tvrdiť moderná sémantika až v nedávnej minulosti (pozri napr. [40], 224).

Fregeovská sémantická schéma:

stoická sémantická schéma:

V prípade, že uvedená explikácia sémantickej schémy je adekvátna, pre celkovú rekonštrukciu stoickej sémantiky však plynie neobyčajne závažná okolnosť, ktorá nás oslobodzuje od hľadania so sémantikou jednoznačne spojennej stoickej teórie prírody: keďže predmetom referencie výrazov podľa stoikov sú lekta, a nie fyzické veci, s ich sémantickou teóriou je kompatibilná nie jediná, ale celá trieda teórií prírody. Otázka rekonštrukcie ich teórie prírody súvisí nanajvýš s ich noetikou, ale nie je problémom, ktorého riešenie priamo ovplyvňuje sémantiku alebo od konkrétnej sémantiky jednoznačne závisí. Oslobodzujúci účinok tohto záveru spočíva v tom, že jednotlivé sémantické tézy nie sú falzifikovateľné dôsledkami niektorej rekonštruovanej teórie *fyzis*, a preto sa o to nemusíme nutne usilovať, ak nás zaujíma najmä sémantika. Verifikácia sémantických téz v zmysle ich demonštrácie príkladmi, ktoré sú zakotvené vo *fyzis*, je samozrejme príhodná. Vo všeobecnej podobe môžeme zhrnúť: povaha referencie v stoickej sémantike umožňuje rekonštruovať túto sémantiku bez priamej väzby na rekonštrukciu teórie prírody (či rekonštrukciu iných disciplín), čím sa môžeme aspoň čiastočne vyhnúť veľkému bludnému explanačnému kruhu.

Vráťme sa ešte ku komparácii s fregeovskou sémantikou. Pred tým si však všimnime Fregeho rané sémantické úvahy, ktoré - ako sa ukazuje - boli k stoickým sémantickým východiskám napodiv v mnohom bližšie, ako jeho štandardná sémantická schéma. V diele *Begriffsschrift* Frege ešte nehoovoril o zmysle a denotáte výrazu. Hlavným sémantickým pojmom v tejto práci je pre neho »pojmový obsah«. Tá časť obsahu, ktorá je v oboch odlišných vetách

- (1) *Pri Platajách vyhrali Gréci nad Peržanmi*
- (2) *Pri Platajách boli Peržania porazení Grékmi*

tá istá, sa nazýva *pojmový obsah* (*Begrifflicher Inhalt*) ([15], 3). Čiže z toho, čo je vo vete vyjadrené, je tá časť, ktorá je dôležitá pre logické vyplývanie, pojmovým obsahom. Spojením znaku "-" s vetou, t.j. zloženým znakom "-A" vyjadrujeme usudzovateľný pojmový obsah a môžeme to čítať "Okolnosť, že A", čím máme na zreteli číre spojenie predstáv (*blosse Vorstellungsverbindung*), bez toho, aby sme A tvrdili a ani tým nevyjadrujeme, či je A pravdivé alebo nie.

Iba taký pojmový obsah, ktorý môže byť tvrdený, sa môže stať súdom_B⁹ (Urtheil). O takomto pojmovom obsahu hovorí Frege ako o *usudzovateľnom* (pojmovom) *obsahu* (beurtheilbare Inhalt). Súdb_B je tvrdením pojmového obsahu. Pridaním znaku "|" k znaku "-A" získame zložený znak "-|A", ktorým vyjadrujeme súd, čiže tvrdíme A ako platné a môžeme to čítať: "Je faktom, že A" ([15], 4).

Stoici definujú *axiôma* podľa Diokla nasledovne:

"Axiôma je to, čo je pravdivé alebo nepravdivé, alebo úplná vec [lekton], ktorá môže byť tvrdená¹⁰, pokiaľ sa sama tvrdí, ako uvádza Chrysippos vo svojich *Dialektických definíciách*: "Je deň", "Dión sa prechádza". Svoje meno získala *axiôma* z *axiouthai* (tvrdené ako platné); keď totiž hovorí: "Je deň", tvrdí to zrejme s nárokom na platnosť, že je deň." ([DL] VII, 65 = [18], 874).

Blízkosť stoickej *axiôma* a Fregeho *pojmového* (usudzovateľného) *obsahu* je zrejmalá, ale zjavné sú aj odlišnosti. Axiôma i pojmový (usudzovateľný) obsah 1) môžu byť tvrdené, ale samy osebe nie sú tvrdeniami; 2) obe sú logické entity, nie výrazy; 3) obe sú zložené, čiže majú komponenty: *axiôma* explicitne ([PL] II, 79), *pojmový* (usudzovateľný) obsah skôr implicitne, keď Frege uvažuje o objektoch (argumentoch) a pojmoch (funkciách) ako jeho zložkách. Žiaľ, Frege kolíše v otázke chápania povahy funkcií medzi ich lingvistickým výkladom ako nejakého zápisu a jemu zodpovedajúcemu neštrukturovanému extenzionálnemu priradeniu (Wertverlauf) a chápaním funkcie ako neúplnej logickej konštrukcie¹¹, čo spôsobuje aj kolísavosť chápania samotného *pojmového* (usudzovateľného) *obsahu*.

Rozdielnosť spočíva v tom, že *axiôma* je pravdivá alebo nepravdivá, kým *pojmový* (usudzovateľný) obsah nie. To znamená, že stoici považovali rudimentárny asertívny postoj, na rozdiel od Fregeho názoru v [15], za integrovanú súčasť *axiôma*. U Fregeho asertívny postoj je príznačný pre súdb_B, *axiôma* môže byť však aj nepravdivá, kým Fregeho súdb_B je faktom - chápe sa ako pravdivý a nemôžeme ho popierať, ale môžeme iba súdiť, že non A;

V článku *O zmysle a denotáte* ([16], 46) Frege objasňuje celkom nové základné sémantické inštrumenty, ktoré sa neskôr stali štandardnými: zmysel a denotát výrazu. Zmysel výrazu je síce kognitívne prístupnejšia entita ako denotát výrazu, ale výrazy sú práve o denotátoch. Špeciálne pre výrok (*Behauptungssatz*) je jeho zmyslom »Gedanke«, čo sa zvykne prekladať tiež ako *súd*, hoci *Urteil* charakterizuje ako postup od *Gedanke* k pravdivostnej hodnote. *Gedanke* nie je ani súdom_B, ani pojmový obsah z *Begriffsschriftu*. Denotátom výroku je jedna z pravdivostných hodnôt - takýto výrok označuje pravdivostnú hodnotu.

Keďže podľa A. Churcha zmysel výrazu určuje, koncipuje denotát výrazu, môžeme hovoriť, že *súd* (*proposition*) je pravdivý, ak určuje pravdivostnú hodnotu. Toto nové chápanie súdu sa v niečom priblížilo, no v niečom vzdialilo axiôme oproti pojmovému obsahu: axiómata i súdy sú jednoznačne logické entity, ktoré sú pravdivé alebo nepravdivé; na druhej strane súd chápe Church ako jednoduchú neštrukturovanú logickú entitu, čo je výrazná odlišnosť oproti *axiôma*. Ak Church dodáva, že ak "výrok vyjadrujúci súd je tvrdený, budeme hovoriť, že týmto je *tvrdený* sám súd" ([19], §04), tak tým, žiaľ, fixuje ambiguitu predmetu tvrdenia: tvrdiť môžeme aj výraz, aj to, čo tento výraz vyjadruje. Tak či onak, zrejme každý zo známych prekladov *axiôma*, nielen preklad ako *súd*, naráža na úskalia. Pretože nie je nateraz k výrazu *axiôma* významovo bližší žiaden zo zaužívaných výrazov, budeme ho prekladať výrazom *súd*, avšak s upozornením, že sa nekryje presne ani s prvým, ani s druhým použitím výrazu *súd* u Fregeho, resp. u Churcha, a preto budeme preklad často striedať s použitím transkripcie gréckeho ἄξιωμα, ako sme to vlastne doteraz aj robili.

Neobyčajne presný a precízny je poľský preklad [38] dvoch kníh Sexta Empirika Proti logikom - *Przeciw logikom*, kde sa lektori prekladajú ako *znaczenie*, *treść znaku* a *axiôma* ako *sąd* (pozri: s.271, pozn.12), pričom prekladateľka I. Dąbbska i autorka doslovu M. Pałcinska sa odvolávajú na preklad J. M. Bocheńskiego - *the signified entity* alebo fregeovsky *the sense* (*Sinn*) *of an expression* ([4], 110). Bocheński sa v tejto otázke stotožňuje s Matesom [26]. Žiaľ, aj tento inak naozaj vynikajúci preklad, ktorý I. Dąbbska doplnila podrobnými poznámkami a slovníkom kľúčových slov, sa opiera o fregeovskú sémantickú schému, ktorá invenciu prekladateľky predsa len v niektorých kontextoch obmedzovala a svojim odlišným systematickým založením neumožňovala úplne adekvátny preklad niektorých zlomkov.

6. Druhy lekta a rečové akty

Podľa J. R. Searlea "jednotkou jazykovej komunikácie nie je ... symbol, slovo alebo veta, či dokonca exemplár symbolu, slova alebo vety" ([29], 180). Namiesto toho predkladá, že "vytváranie určitého exemplára vety za určitých podmienok je ilokučný akt a ilokučný akt je minimálna jednotka jazykovej komunikácie" [ibid]. Je očividné, že takýto pragmatický prístup k jazyku a k jeho základnej jednotke nemôže určiť nejakú tesnú väzbu medzi ilokučnými rečovými aktami a stoickými lekta. Ilokučné rečové akty sú špecifické činnosti v časopriestore, ktoré vytvára nejaká osoba atď., a podľa stoikov všetky takéto entity sú telesné, zatiaľ čo lekta sú netelesné. Na dôvažok, vlastnú analýzu rečových aktov predchádza okrem iného už výklad toho, čo je význam výrazu ako exemplára kódu z nejakého jazyka, t.j. výklad alebo prijatie nejakej elementárnej sémantiky, takže na pôde rečových aktov nedokážeme zrekonštruovať teóriu lekta, keď ju už nemáme zrekonštruovanú na báze elementárnej sémantiky. Môžeme teda zhrnúť, že teória rečových aktov neposkytuje adekvátnu bázu na rekonštrukciu teórie lekta.

Napriek uvedenej zásadnej odlišnosti medzi ilokučnými aktami a lekta môžeme zbadáť jednu podobnosť: rozličnosť ilokučných rečových aktov, ktorú určuje rozličnosť významov ich ťažiskových slovies a slovesných zvrátov (napr. *tvrdiť*, *vyhlásiť*, *rozkázať*, *sľúbiť* atď.), sa nápadne zhoduje s rozličnosťou lekta - ich typov, tak, ako ich identifikovali stoici. Samozrejme, túto rozličnosť však vieme modelovať už na pôde logickej sémantiky, ako to naznačíme neskôr.

7. Paradox mŕtveho a individuové lekton

Lekta ako netelesné entity nemajú plnocennú existenciu, ak za takú považujeme časopriestorovú existenciu vecí. Lekta nemôžu na rozdiel od psychických aktov kauzálnie pôsobiť napr. na telo. Lekta však nie sú nejestvujúce, ale kváziexistujúce, subsistujúce, a práve proti tejto téze o existencii lekta a špeciálne proti existencii *axiôma* zameriava Sextos Empirikos celú prvú kapitolu druhej knihy *Proti logikom* (*I. Či existuje niečo pravdivé?*) a proti existencii špeciálneho lekton - zjavného antecedentu pravdivej implikácie - príznaku pravdivosti skrytého konzekventu (*semeion*¹²) zameriava celú druhú kapitolu (*II. Či existuje príznak?*). To, že stoici prisudzovali lekta špeciálny druh logickej existencie, je nepopierateľné - inak by ich kritici v tomto ohľade nenachádzali tézu, ktorú chceli vyvrátiť.

Rozdiel medzi telesnou existenciou a logickou subsistenciou je výrazný pri rozdielnom používaní ukazovacích zámien a vlastných mien: Ako vlastne môžeme povedať o niekom bez použitia jeho vlastného mena, že je

mŕtvy? Podľa stoikov telo človeka aj jeho psychika sú telesné a ak človek zomrie, niet už časopriestorovej osoby s logickou fantáziou ako vládnuťou časťou duše a nemáme vlastne vec, na ktorú by sme mohli ukázať a o ktorej by sme mohli predikovať vlastnosť »byť mŕtvy«. Preto v takejto situácii je nezmyselné použitie ukazovacieho zámena vo vete

(3) *Tento je mŕtvy*

ak je pravda, že Dión je mŕtvy a Diónovo telo (nie osoba Dión) je pred nami a my chceme ukazovacím zámenom hovoriť o Diónovi ([18], 994). Ukazovacie zámeno je podľa stoikov zmysluplne použité iba v tom prípade, ak ukazovaná vec je zjavná - empiricky (noeticky) ľahko dosiahnuteľná - takou nie je napr. duša človeka ([18], 918). Ukazovacie zámena (osobné) bezprostredne - bez pojmového sprostredkovania - označovali, priamo určovali zjavné na telesách. V takomto prípade nemôže veta (3) označovať niečo pravdivé alebo nepravdivé, hoci by sa to tak zamýšľalo. Chrysippos o nej hovorí, že je čímisi nemožným - ak aj by sme chceli touto vetou čosi označiť, tak to nebolo niečo, čo by mohlo byť niekedy pravdivé alebo nepravdivé.¹³

Pri noetickej identifikácii osoby, o ktorej vieme, že sa volá Vergil, je synom Mara a je básnikom, treba na ňu ukázať - "Tento je Vergil" ([FDS], 919), čiže ukazovacie zámeno s priamou referenciou na niečo zjavné nám umožňuje premostiť, spojiť zjavné s tým, čo označuje vlastné meno, so skrytým individuovým (vlastnosťovým) určením (ἰδίως ποιοῦν) osoby.

Čo teda v prípade, že Dión ako osoba je mŕtvy, označuje vlastné meno "Dión"? Osoba Dióna to nie je, pretože tá je, keby Dión žil, určite viazaná na telesnú dušu - pneumu. Týka sa paradox mŕtveho svojim dosahom iba použitia ukazovacích zámen, alebo zasahuje aj používanie vlastných mien? Paradox sa týka zrejme iba použitia zámen, pretože inak by stoici vetu "Dión je mŕtvy" nemohli považovať za takú, ktorá označuje axiómu, ktorá je pravdivá v prípade, že Dión je mŕtvy a Diónovo telo (nie Dión) je pred nami.

Alexander z Afrodiziady uvádza v pasáži, v ktorej okrem iného neobvyčajne jasne formuluje aj celkom modernú koncepciu toho, čo dnes nazývame presupozícia výroku, priezračnú odpoveď :

"Vyslovené meno samo neoznačuje ani jestvujúce, ani nejestvujúce" ([18], 921).

Uvedenú tézu demonštruje na príklade rozdielu úlohy vlastného mena v dvoch súdoch označených nasledujúcimi vetami:

(4) Sokrates zomiera

(5) Sokrates zomrel

Ak by sme z úlohy toho, čo je označené v (4) vlastným menom odvodzovali, že použitie tohto mena poukazuje na existujúceho Sokrata (moderne to je vlastne presupozícia uvedeného výroku), tak v prípade pravdivosti súdu, označeného výrokom (5), už tento poukaz nie je namieste. Čo spája meno "Sokrates" s neexistujúcou osobou? Alebo presnejšie, ako vôbec môžeme o niekom povedať, že neexistuje?

Jedno riešenie, ktoré by bolo v súlade s celou stoickou koncepciou lekta, je naporúdzi: podľa jednoznačnej dikcie kľúčového zlomku o označujúcom a označenom [PL II, 11-13] meno "Dión" neoznačuje telesnú osobu Dióna, ale jednoducho lekton.

Ale čo je to za lekton? Najskôr to bude **individuové lekton »Dión«**. Ved' práve vďaka nemu môžeme v prípade, ak Dión je mŕtvy, povedať výrok, ktorý označuje pravdivé lekton »Dión je mŕtvy«, pretože hovoríme o Diónovi ako o lekton, a nie o fyzickej osobe. Lekton »Dión« noeticky dosahuje skryté individuové vlastnosťové určenie (ιδίως ποιόν) Dióna - fyzickej osoby, a teda dokonca ani nie samej osoby so všetkými jej vlastnosťami, z ktorých mnohé sa neustále menia - napr. pri raste. Ak by sa malo priamo týkať komplexne fyzickej osoby, tak s jej každou i nepatrnou zmenou (napr. zmena jej výšky či váhy) by sme sa museli k nej vzťahovať už novým individuovým lekton a nevedeli by sme vysvetliť, prečo bežne hovoríme o tom, že niekto rastie alebo sa mení.

Na druhej strane je zrejmé, že v mnohých situáciach, napr. keď fyzická osoba existuje, tieto inak výrazné rozdiely medzi individuovým lekton a osobou, resp. jej *idios poion*, nevystupujú do popredia a intuitívne sa dobre orientujeme bez zdôrazňovania tohto rozdielu. Ak však Dión zomrie, zaniká fyzická osoba i jej individuové určenie, ale nezaniká lekton »Dión«. Lekton »Dión« ako každé individuové lekton je možný predmet diskusie bez ohľadu na to, či náhodou osoba Dión ako stelesňovateľ lekton »Dión« žije - trvá, alebo už nežije - zanikla. Lekton »Dión« ako možný predmet diskusie je ako-by večný - subsistuje mimo priestoru a času.

Stále sme však nezodpovedali otázku: Čomu zmysluplne prisudzujeme vlastnosť »byť mŕtvy«, resp. vlastnosť »byť živý«? Je to lekton »Dión« alebo osoba Dión? Individuovému lekton ako abstraktnej entite je nezmyselné priamo pripisovať takúto vlastnosť, pretože ako logická entita sa ani nerodí, ani nezomiera: má svojím spôsobom - v rámci konceptuálnej sústavy fixovanej v určitom jazyku - zabezpečenú trvalú existenciu.

Osobe Dión tým skôr nie, pretože keď je mŕtva a niet Dióna (stoici by asi nepovedali "niet ho"), tak nemáme osobu, ktorej by sme prisúdili vlastnosť mŕtвости. Nielen uvedené formulácie, ale aj bežné vyjadrovanie (napr.: *osoba XY je mŕtva* a pod.) nás presvedčuje, že tieto vlastnosti predsa len niekomu či niečomu prisudzujeme.

Riešenie sa ukazuje v tom smere, v ktorom sa napr. na pôde transparentnej intenzionálnej logiky explikoval predikát existencie: okrem predteoretickej existencie individuí hovoríme vlastne o existencii ako vlastnosti pojmov, a to v závislosti od toho, či sú tieto pojmy exemplifikované - či majú nositeľa. V tejto explikácii nie je vzhľadom na súčasný stav vecí výrok

(6) *Súčasný francúzsky kráľ je holohlavý*

pravdivý, ani nie je nepravdivý, ale nedefinovaný, pretože individuový pojem »Súčasný francúzsky kráľ« nemá nositeľa, čo v bežnej reči vyjadrujeme aj ako "Súčasný francúzsky kráľ neexistuje".

Aby sme však naozaj mohli vyriešiť paradox mŕtveho, musíme v uvedenom smere urobiť ešte jeden dôležitý krok, spojený s dovysvetlením: predteoretickú existenciu nemajú individúa ako fyzické predmety, ale ich bezprostrední abstraktní zástupcovia - abstraktné individúa, pre ktoré sú fyzické individúa čosi ako vzory. Abstraktné ("holé individúa"), nie fyzické individúa sú pravými zložkami logických stavieb. Potom predikát »byť živý«, resp. »byť mŕtvy« prisudzujeme ako vlastnosť abstraktnému individuu - individuuovému lekton, podľa toho, či má fyzický vzor alebo nie - či lekton je stelesnený alebo nie je stelesnený.

Pre konklúzie z tohto paradoxu je veľmi dôležité, že uvedný problém stoici jednoznačne formulovali v argumentačnom spore, či je možná slobodná vôľa ľudí, ak sa nič nedeje bez príčiny, resp. všetko sa deje podľa zákonitosti. Aby Chrysippos demonštroval odlišný výklad vzťahu logickej možnosti a nutnosti, oproti tomu, ktorý zastával Diodoros Kronos, uvádza príklad

(7) Ak Dión zomrel, tak tento je mŕtvy

ako extrémnu demonštráciu toho, že z toho, že je niečo možné, nemôžeme vždy usudzovať na to, že sa to stane skutočným: zdanlivo pravdivá implikácia v prípade pravdivého antecedentu, má konzekvent, ktorý je "nemožnosťou". V tejto širokej polemike argument s paradoxom mŕtveho (7) nebol spochybnený, hoci téza o osude či slobodnej vôli áno. Paradox mŕtveho bol v

tomto zmysle akceptovaný a nastroľoval problém, ktorý pre svoju zdanlivú triviálnosť sa hádam v modernej sémantike ani nereflektoval ako problém.

Pre rekonštrukciu stoickej sémantiky pokladáme jednu konklúziu z riešenia paradoxu mŕtveho za veľmi dôležitú: v stoickej ríši lekta sa nachádzali okrem iných aj individuové lekta¹⁴. Tým by sa oblasť referencie výrazov jazyka okrem zámen a nesprávne poskladaných zložených výrazov uzavrela a úplnila výlučne na lekta - výrazy jazyka priamo označujú výlučne abstraktné entity. Takto explikovaná sémantika sa nezaobrá väzbou výrazov jazyka a časopriestorových entít - telies. Väzba lekta-telesá je už noetický problém. Táto konklúzia však nestanovuje iba demarkáciu stoickej sémantiky a noetiky, ale ak je jej zdôvodnenie presvedčivé, vedie nás k fascinujúcej komparácii: ak stoici pracovali s logickým individuum ako bazálnym pojmom, odlišným od individua ako fyzického objektu, resp. odlišným aj od identifikujúcej "esencie" (idios poion) individua, tak obdobné rozlíšenie - avšak o jednu úroveň vyššie - abstraktného individuového konceptu a individua ako stesľovateľa takéhoto singulárneho pojmu - sa považuje za významný objav sémantiky šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Úžas z toho, že pre stoikov aj vlastné mená osôb označovali logickú entitu - lekton, a nie priamo osobu, a tým vlastne prenikali ďalej, ako svojho času moderná sémantika v teórii určitých deskripcií, v nás na druhej strane vyvoláva pochybnosti, či im nevtláčame názor, ktorý nielenže nezastávali, ale ani zastávať nemohli.

Všimnime si s týmto zdanlivo nesúvisiacu, ale závažnú a nepovšimnutú okolnosť: stoici rozlišovali lekta úplné a neúplné. Podobne i Frege rozlišuje nasýtené a nenasýtené logické entity. Zostáva však nezodpovedaná otázka, ako môže byť nejaká výpoveď ako jednotka jazykového prejavu neúplná. Pre stoikov neúplné lekta neboli čosi nedopovedané - mali svoju autonómnu svojbytnosť; boli to napríklad lekta označené nevetnými zložkami viet - a medzi nimi napr. práve lekton Dión¹⁵. Foné Dión však ako artikulovaný hlas nie je neúplný. Jednoducho z jazykového hľadiska je výraz neúplný, ak je nedopovedaný - napr. v niektorom slove pri rýchlej reči či miernej legasténii nedopovieme koncovku alebo preskočíme niektorú hlásku či slabiku, prípadne vo výpovedi vynecháme niektoré slovo.

Foné Dión, hoci označuje neúplné lekton, je úplnou - dopovedanou výpoveďou. Ťažko nájdeme priamu paralelu medzi neúplnosťou lekton a neúplnosťou jazykových jednotiek, akou je výpoveď, pretože neúplnosť lekton je vlastnosť logických entít, nie výrazov, ktoré ich (lekta) označujú - ktorými lekta obrazne (v druhom význame slova vypovedať, vyslovovať) povedané "vyslovujeme" - presne: vyslovujeme zreteľazenia fonetických znakov, ktoré

kódujú logické entity. Zhrnieme: neúplným nemohlo byť ani foné, a zrejme v tomto význame ani osoba, ale práve individové lekton.

Pre jednu z ciest explikácie, či skôr dezinterpretácie stoicizmu je príznačné, že príklady Sexta Empirika s Diónom a príslušnou triádou <foné, lekton, osoba> považujú jej autori za nevhodné ([28], 65) alebo priam zavádzajúce. Podľa nich sa Sextos Empirikos buď jednoducho mýlil, keď ich uvádzal na ilustráciu stoickej sémantiky, alebo ich prevzal z nejakého zdroja, ktorý skresľoval stoickú koncepciu. Založiť na tomto vysoko hypotetickom, či skôr nepodloženom podozrení celú explikáciu stoicizmu je viac ako riskantné a hraničí s ignoranciou.

Naopak, nielen princíp dobromyseľnosti nás podporuje v tom, aby sme pokladali tieto príklady za príhodné a verné. Vecné zdôvodnenie sa opiera najmä o fakt, že stoické učenie bolo v druhom storočí p.n.l. nepochybne štandardizované a publikované v široko prístupných učebniciach "dialektiky", kde bola kánonizovaná celá séria do detailov vybrúsených ilustračných príkladov. Príklad s Diónom a prislúchajúcou triádou <foné, lekton, osoba> sa preto zrejme nie náhodou, ale oprávnene uvádza v kľúčovom zlomku, ktorým Sextos Empirikos uvádza explikáciu jadra celej stoickej sémantiky.

8. Lekta ako logické konštrukcie

Stoici delili lekta na rozličné typy. Základné delenie - ako sme už uviedli - bolo na dva typy či druhy - lekton je úplné *ἄτοτελές* alebo neúplné *ἐλλιπές*. Neúplné lekta môžu ako zložky tvoriť úplné lekton: *πῶσις* vo vhodnej kombinácii s *κατηγορημα* bez logickej funkcie, ktorá je označovaná výrokovou spojkou¹⁶ (*σύνδεσμος*) tvoria súd (*ἄξιωμα*). Všetky *axiōmata* sú v tomto zmysle zložené, t.j. prinajmenšom poskladané zo zložiek, ktoré už nie sú *axiōmata*.

"...úplné [lekton] je čosi zložené; napríklad súd »Je deň« pozostáva z »deň« a »je«." [PL II,79]. Lekton »deň« plní úlohu *ptōsis* a lekton »je« úlohu *kategorema*.

Sextos Empirikos proti tomu namieta, že žiadna netelesná vec nemôže byť ani zložená, ani rozdelená, a preto lekta podľa neho nemajú existovať¹⁷. Téza o zloženosti niektorých druhov lekta je nepopierateľná v tom zmysle, že bola protivníkmi stoikov vážne kritizovaná.

Medzi štruktúrou výrokovo-logicky jednoduchého súdu u stoikov a Aristotelovým rozlíšením subjektu a predikátu je istá analógia, ale sú tu i významné odlišnosti. Jednak Aristoteles hovorí skôr o výroku a jeho zložkách, ktorými sú všeobecné meno v úlohe subjektu a sloveso v úlohe predikátu, t.j. prostredníctvom gramatických či lingvistických entít pertraktuje logickú pro-

blematiku (súd a jeho zložky), jednak v tom, že v kategorických výrokoch v sylogistike u Aristotela nevystupovali v úlohe subjektu vlastné mená indivíduí. V Aristotelovom kategorickom sylogizme na rozdiel od stoických úsudkov nevystupoval výrok typu "Sokrates je smrteľný", ako sa často chybne uvádza (ide o Ockhamovu interpretáciu Aristotelových náhľadov), hoci ako výrok ho Aristoteles uvádza často (napr. v diele *O sofistických dôkazoch*). V kategorickom sylogizme išlo o vzťah medzi všeobecnými menami (moderne: menami tried), pričom vždy sa použil slovný zvrät, ktorý reprezentoval všeobecný alebo existenčný kvantifikátor (všetky, žiadne; niektoré). Kategorické výroky s vlastnými menami indivíduí zaviedli podľa vzoru stoikov až Aristotelovi nasledovníci - peripatetici (pozri:[39]). Z týchto dôvodov nie je príhodné stoické *ptósis* prekladať ako subjekt v Aristotelovom poňatí.

G. Frege má však pod výrazom *subjekt* štandardne na zreteli pojem - t.j. zmysel výrazu, a to pojem vyjadrovaný vlastným menom, individuovou deskripciou alebo všeobecným menom, pričom sú to výrazy v nominatívne; to už skôr zodpovedá stoickému *ptósis*, ktorého pôvodný význam je »(gramatický) pád«. Vlastné meno ὄνομα označuje individuové lekton a noeticky určuje čosi (*idios poion*), čo je špecifické najviac pre jeden predmet - napr. pre individuum Sokrates, Paris, Alexander. V úlohe *ptósis* mohol vystupovať i rodový (κατὰ γένος) pojem - lekton, reprezentovaný všeobecným menom προσηγορία. Prosegoria reprezentuje vlastnosť spoločnú niekoľkým indivíduám, napr. »človek«, »koň«. Stoici však nepovažovali akýkoľvek súhrn vecí za rod či prírodný druh, takže nie každé ľubovoľne utvorené meno triedy označovalo rodový pojem.

Výraz τὸ ῥῆμα reprezentuje κατηγορημα a je obdobou Aristotelovho termínu *predikát*, pričom treba upozorniť, že ῥῆμα i predikát sú výrazy. *Kategorema* ako stavebná zložka súdu má analogiu vo Fregeho *Prädikat* ([16], slov.,s. 10). Na rozdiel od stoikov, pre ktorých obe lekta - *ptósis* i *kategorema* - boli zrejme neúplné, pre Fregeho vyjadruje subjekt nasýtený objekt (argument funkcie) a iba predikát vyjadruje nesaturovanú entitu (pojem - funkciu). Stoici rozlišovali viaceré druhy *kategorema* - napr. osobné alebo neosobné ([18], 800-806), ale aj jednoduché alebo zložené [14].

Okrem toho, že všetky *axiōmata* sú zložené prinajmenej zo zložiek, ktoré nie sú *axiōmata*, niektoré súdy sú zložené aj v inom význame, ak ich zložky sú opäť súdy. Čiže okrem súdov, ktoré sú takto jednoduché (atomárne) (ἀξίωμα ἀπλοῦν), sú aj súdy zložené (molekulárne) (ἀξίωμα οὐχ ἀπλᾶ) a tie sú tvorené z dvoch výskytov jedného súdu alebo odlišných súdov pomocou jednej alebo viacerých súdových spojok [PL II,108]. Nie je dostatočne zrejmé, ako stoici alebo aspoň Chrysippos chápali súdové spojky - či iba ako

"lektotvorné" spojivo, alebo ako špeciálny druh lekta. Tak či onak, tieto spojky mali rozhodujúci podiel na povahe výsledku stavby zloženej z lekta, čo dokumentuje aj to, že sa tieto výsledné lekta nazývali práve podľa nich (ak tam spojka vystupovala): axiômata sa rozlišujú podľa použitej spojky na negatívne, konjunktívne, disjunktívne, podmienkové ($\epsilon\iota\lambda\omicron\upsilon$ = ak...), hypernegatívne (dva záporny), konkluzívne ($\epsilon\pi\epsilon\iota$ = keďže), kauzálne ($\delta\iota\omicron\tau\iota$ = pretože). Ďalšie druhy axiômata sú napr.: popierajúce, prívratívne, kategorické - ptosis v nominatívne, určité (Tento sa prechádza), stredné (Sokrates sa prechádza) a neurčité (Niekoľko sa prechádza).

Pravdivosť hodnotu zloženého súdu neurčujú úplne ani iba jeho zložky (napr. atomárne sudy), ani iba spôsob jeho poskladania (súdové spojky), ale skôr to, čo je výsledkom celej tejto stavby, čiže výsledok konštrukcie. Pravdivosť hodnota nemá štruktúru, ktorá by zodpovedala zložkám molekulárneho súdu. Toto muselo byť stoikom v zásade zrejmé, pretože sa vôbec neostýchajú na jednej strane hovoriť o zloženosti axiôma, na druhej strane hovoria, že táto axiôma (ako celok) je pravdivá alebo nepravdivá. Rozdiel medzi štruktúrovanou logickou stavbou a vlastnosťami tejto stavby ako celku bol pre nich bezpochyby výrazný a zrejmý.

Úplné lektion však nemusí byť iba *axiôma apofantika* (súd), ale úplné lektion môže byť aj také, že nie je ani pravdivé, ani nepravdivé - napr.: zisťovacia otázka $\epsilon\rho\omega\tau\eta\mu\alpha$, doplňovacia otázka $\pi\upsilon\sigma\mu\alpha$, zaklínanie - podľa Sexta Empirika $\alpha\rho\alpha\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$ [PL II,70], pranie či prosba SE: $\epsilon\upsilon\delta\epsilon\iota\kappa\iota\kappa\acute{o}\nu$, DL: $\alpha\rho\alpha\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$, rozkaz $\pi\rho\omicron\sigma\tau\alpha\kappa\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$, prísaha $\omicron\rho\kappa\iota\kappa\acute{o}\nu$, oslovenie $\pi\rho\omicron\sigma\alpha\gamma\omicron\rho\epsilon\upsilon\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$, pochyba $\epsilon\pi\alpha\pi\omicron\rho\eta\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$. V centre záujmu stoikov sú okrem súdov najmä tie úplné lekta, ktoré zodpovedajú moderne povedané tým postojom k súdom (alebo ku konštrukciám súdov), ktoré boli živou súčasťou vtedajšieho bežného života - išlo o postoje želania, sľubovania, prísahy, zaklínania a pod. Ríša stoických úplných lekta je takto porovnateľne bohatá s oblasťou základných postojov k súdom i s oblasťou ilokučných rečových aktov.

Súhrn: zložené lekta sú logické stavby, ktorých zložkami sú opäť lekta, a to neúplné alebo úplné, jednoduché alebo zložené. Môžeme o nich hovoriť, že na rozdiel od výkladu pojmov ako jednoduchých, neštruktúrovaných entít či funkcií, sú v zásade štruktúrované, a preto najpriľahavejším menom pre ne je výraz "logická konštrukcia".

To, že takýmto označením lekta nepreháňame, potvrdzuje stoický výklad gramatiky¹⁸: gramatické princípy a kategórie stoici odvodzujú zo sémantických úvah, resp. gramatika je pre nich špeciálnou súčasťou sémantiky. Napríklad pády mien podľa stoikov reprezentujú rozličné sémantické postavenia jednotlivých lekta v konštrukcii zloženého lektion (pozri: [18], s. 914-

915, zlomky 773-788). Podľa Diogéna Laertskeho Chrysippos napísal niekoľko kníh o syntaktike, kde mal vysvetliť celý systém syntaktických pravidiel, ako sa majú lekta spájať, aby výsledkom spojenia bolo opäť lekton - aby hovoriaci komunikoval to, čo zamýšľal, a tým môže byť iba lekton, pretože v opačnom prípade je to chybná reč.

9. Funkcionálna povaha lekta

Vlastné meno - ako sme sa pokúsili zdôvodniť - označuje individuové lekton. Individuové lekton v prípade, že existuje príslušné individuum, určuje toto individuum (presne: jeho *idios poion*) a v prípade, že neexistuje príslušné individuum, tak neurčuje niektoré jestvujúce individuum, ale to, ktoré mu zodpovedalo v minulosti, alebo to, ktoré mu ešte len bude zodpovedať v budúcnosti. Ten druhý prípad zachytáva nasledujúca veta:

(8) Narodí sa mi syn.

Výraz "syn" vo vete (8) nepoužívame tak, že označuje lekton, ktoré určuje nejakého už narodeného - jestvujúceho syna, ale tak, že označuje lekton, ktoré teraz nie je exemplifikované, ale stelesní ho ten, ktorý bude existovať v budúcnosti. Takéto rozumenie mien - t.j. závislosť toho, čo určuje lekton, od stavu vecí, resp. od časovej transformácie - je charakterizované ako "anaforické" rozumenie výrazu ([18], 921). Na rozdiel od toho, "zámena všetkých vecí nie sú ani potom viacznačné, ak ich uvažujeme anaforicky, ani vtedy, keď im rozumieme deikticky" ([18], 917). Moderne by sme to mohli vyjadriť napr. takto: individuové lekton i lekton, označené individuovým opisom ("syn, ktorý sa mi má narodiť") neurčuje predmet rigidne a priamo, ale v závislosti od stavu vecí, čiže je intenziou. Alebo inak: lekton určuje funkciu, ktorej hodnota (t.j. to, čo lekton noeticky určuje) závisí od stavu vecí a často hovoríme o takých lekta, ktoré v skutočnosti už nie sú alebo ešte nie sú exemplifikované. Je to zásadný odklon od požiadavky fakticity, ako ju zdôrazňoval napr. Aristoteles. Je samozrejmé, že stoici nehovorili o lekta priamo ako o funkciách ako intenziách, ale ich úvahy vieme adekvátne a neskreslene rekonštruovať práve na takejto konceptuálnej sieti.

Klasický logický výklad výroku, resp. toho, o čom je výrok (súd, propozícia, veta osebe), ho charakterizuje ako čosi, čo má nemennú pravdivostnú hodnotu - je entitou atemporálnej povahy; svet, ku ktorému sa vzťahujú, je akoby okamihovým rezom dynamického empiricky vnímateľného sveta. Ako to vlastne vysvetľovali, keď bežná veta o empirickej situácii je

raz pravdivá, inokedy zas nepravdivá - napr. "Je deň" v prípade, že je deň, je pravdivá, a nepravdivá v prípade, že nie je deň?

Nemennosť pravdivostnej hodnoty vety o sebe podľa Bolzana zabezpečoval časový a priestorový parameter pri subjekte výroku, takže subjekt vo výroku mal určenú - vždy jedinou hodnotu, ktorá zodpovedala hodnote pre príslušný časový (resp. časopriestorový) okamih ([5], §79).

Pre Fregeho bol časový parameter spolu s priestorovým parametrom samozrejým vonkajším (pragmatickým) parametrom empirického výroku, čiže empirický výrok s časo-priestorovým parametrom je pre každý časový okamih a miesto iným výrokom s trvalou pravdivostnou hodnotou.

Modernejší výklad sa opiera o inštrument logicky možných svetov - napr.: jednoduchý empirický výrok vyjadruje súd a ten je jednoduchou (neštruktúrovanou) funkciou na svetamihoch¹⁹ - nadobúda pravdivostnú hodnotu v závislosti od stavu vecí.

Ktorému z týchto odlišných prístupov sa podobá stoický výklad *axiôma*?

Diogenes Laertský uvádza v rozsiahlej pasáži ([DL VII, 66 - 81]) dostatok jasných formulácií, ktoré nám pri adekvátnom preklade umožňujú nájsť odpoveď:

"...ak je naozaj deň, tak predchádzajúca *axiôma* [Je deň] je pravdivá, ak však nie je, tak je nepravdivá." [DLVII, 66].

Pri zložených súdoch je ich funkcionálna povaha - závislosť ich pravdivostnej hodnoty od stavu vecí - určená práve funkcionálnou povahou jednoduchších súdov ako zložiek spolu s logickou povahou súdovej spojky ([DLVII, 71 - 74]).

Závislosť pravdivosti niektorých *axiômata* od vonkajšieho stavu vecí je zrejmá pri definícii možných, nemožných, nutných a nie nutných *axiômata*: "Možné (*δυνατόν*) je to, čo môže byť pravdivé a čomu vonkajšie okolnosti nezabraňujú, aby bolo pravdivé, napr. "Diokles žije". Nemožné je to, čo nemôže byť pravdivé alebo je v stave, že vonkajšie okolnosti zabraňujú tomu, aby bolo pravdivé, napríklad "Zem lieta". Nutné je to, čo je pravdivé a nemôže byť nepravdivé alebo síce môže byť (nepravdivé), ale vonkajšie okolnosti zabraňujú tomu, aby bolo nepravdivé, napr. "Cnosť je užitočná". Nie nutné je to, čo aj keď je pravdivé, predsa môže byť nepravdivé a vonkajšie okolnosti tomu nezabraňujú, napr. "Dión sa prechádza" " ([DLVII, 75], [18], 914).

Podľa Chrysippa, na rozdiel od jeho učiteľa Kleantha, "sú všetky pravdivé súdy o minulosti nutné, pretože to, čo je minulé, nemôže sa premeniť z pravdivého na nepravdivé" ([1] VII, 13).

Z uvedených citácií môžeme uzavrieť: pravdivostná hodnota axiôma je podľa stoikov vo všeobecnosti menlivá a závisí od vonkajších okolností - od stavu vecí. Ten istý (nie nutný, avšak možný) súd môže byť raz pravdivý, inokedy nepravdivý - nemá konštantnú pravdivostnú hodnotu. Takže stoické chápanie súdov je bližšie modernému chápaniu súdu ako funkcie na svetamihoch, t.j. s premenlivou funkčnou hodnotou a odlišuje sa od výkladu, podľa ktorého súd alebo veta osebe nenadobúdajú pravdivostnú hodnotu, ale majú trvale jedinú. Keď však zoberieme na zreteľ ešte aj ich chápanie lekta ako zložených entít, tak nám vychádza, že celá koncepcia lekta sa principiálne v mnohom podobá práve východiskám transparentnej intenzionálnej logiky, prezentovanej v [40].

Záver: pokúsili sme sa presvedčivo rekonštruovať stoickú sémantiku ako teóriu, podľa ktorej syntakticky správne utvorené **výrazy jazyka**, okrem deiktických výrazov (napr. zámen), **sú výlučne o lekta**; lekta sú vo všeobecnosti zložené logické stavby - logické konštrukcie, ktorých výsledky noeticky určujú hodnoty v svete telesných entít v závislosti od stavu vecí, t.j. **nezložené alebo zložené lekta tvoria iné lekta, ktoré určujú svoje hodnoty v závislosti od meniaceho sa stavu vecí**. Moderne povedané, teóriu lekta môžeme adekvátne a jednotne rekonštruovať až na pozadí sémantiky, ktorá sa opiera o inštrument »logicky možný svet« a »logická konštrukcia«.

Filozofická fakulta UK,
Katedra logiky a metodológie vied,
Šafárikovo nám. 6, Bratislava,
e-mail: klmv@phil.uniba.sk

POZNÁMKY:

¹ Pri citáciách i odvolávkach na tieto dva základné pramene budeme uvádzať skratku diela, a nie príslušné číslo v hranatých zátvorkách a pri všetkých historických prameňoch namiesto príslušnej strany číslo zlomku či paragrafu, iba výnimočne číslo strany, ak pôjde o komentár. To je všeobecne zaužívaná zvyklosť pri prácach s takýmito prameňmi.

² Podrobnejšie o tom pozri: Úlomky k zlomkom starých stoikov o logike I., II. In. : Filozofia, Roč. 47, 1992, č. 7., 9.

³ V poslednom období, najmä v USA, môžeme hovoriť priam o akomsi vzostupe záujmu o stoicizmus. Dosvedčuje to nielen nebývalé množstvo monografií, zborníkov, štúdií a konferencií o tomto predmete, ale aj nové a nové preklady prameňov.

⁴ Sextos Empirikos : Προς λογικούς II, 11 - 12 = Adv. math. VIII, 11-12; [18], 67)

⁵ Zámerne neuvedieme preklad slova lekton (mn.č. lekta), aby sme čitateľovi predčasne nevnutili možno zavádzajúci slovenský ekvivalent. Neprekladať tento kľúčový výraz a zaviesť prostredníctvom jeho transkripcie do slovenčiny novotvar - je bežný a najmenej chybný postup.

⁶ Výraz *axiôma* používali stoici v inom význame, ako sa ustálil na základe peripatetickej tradície, na ktorú nadväzuje aj moderné používanie tohto termínu v logike a matematike; ťažko

sa prekladá - iba v latinčine je známych prinajmenej 11 rozličných prekladov (podrobnejšie pozri [18] 687).

⁷ Najmä dopracovanie Fregeho sémantiky A. Churchom - napr. In.: [19].

⁸ Pozri : [32] II, 11-13; [31] II.81 a pozn. b) na s.203, resp.[31] II.,104 a príslušná poznámka a) na s.217.

⁹ Dolným indexom "B" pri výraze *súd* budeme odlišovať slovenský ekvivalent pre Fregeho *Urteil* z *Begriffsschrift* - *súd_B* od prekladu Fregeho *Gedanke* ako *súd* (objektívna myšlienka) z článku *O zmysle a denotáte* [16], keďže ide o výrazy s odlišným zmyslom. V [16], 50, 65 Frege charakterizuje *Urteil* ako postup od *Gedanke* k pravdivostnej hodnote.

¹⁰ Napr. R.D. Hicks [10], A. Kolář [9] uvádzajú miesto *tvrdená* výraz *popieraná*.

¹¹ Blížšie o tom: [40], 17-24.

¹² R.G. Bury [32] prekladá τὸ σημεῖον ako *a Sign* - znak, a tak neodlišuje jazykový znak τὸ σημεῖον od príznaku či signálu - špeciálneho typu axiôma, čím sa celá druhá kapitola stáva neobyčajne temnou; bližšie o tom pozri: [38], pozn. 145.s. 286.

¹³ Dnes by sme povedali, že pravdivostná hodnota vety *Tento je mŕtvy* je v takom prípade nedefinovaná, pretože indexový výraz "tento" nemôže určiť nejakú vec (fregeovsky povedané *nemá denotát*); z tohto dôvodu je uvedená veta v špecifickom význame nezmyselná.

¹⁴ Ak v TIL-e majú pojmy vo všeobecnosti funkcionálnu povahu (sú funkciami na svetamihoch) a (holé) individua nie (tvoria univerzum úvahy), tak uvedený výklad individuového lekton by viedol k tomu, že aj "holé individuum" je síce bazálny pojem, ale predsa intenzionálny pojem funkcionálnej povahy.

¹⁵ Snád iba A.A. Long považuje *ptósis*, ktorého prípadom je aj lekton »Dión«, za úplne lekton, pretože sa vraj v nijakom zlomku neuvádza, že je neúplnym lekton. Naopak B. Mates a na ňho nadväzujúci autori považujú bez akéhokoľvek spochybňovania *ptósis* za neúplne lekton, čo aj zodpovedá systematike stoického výkladu.

¹⁶ Stavebnou zložkou zložených súdov, ktoré sú označené zloženými výrokmi, nie sú výrokové spojky, ale to, čo tieto spojky označujú, t.j. logické funkcie, ktoré sa moderne nazývajú *pravdivostné funkcie*. Pre jednoduchosť budeme tieto samotné funkcie nazývať trochu nepresne "súdové spojky".

¹⁷ V tomto zlomku sa ukazuje neudržateľnosť prekladu lekton ako výpoveď ako aj slabosť odvolávky na etymológiu - Buryho preklad nedáva žiadny zmysel, pretože hneď potom, ako z uvedených dôvodov poprel existenciu lekton, vkladá Sextovi Empirikovi do úst aj popierania existencie výrazu, čo by o telesnom výraze nemal Sextos Empirikos vôbec prečo tvrdiť (veď ten môže byť zložený či rozdelený [SE, PL II, 79-80]).

¹⁸ Na stoickú gramatiku nadväzovala najmä tzv. pergamská škola. Úzkym prepojením sémantiky a syntaktiky sa veľmi odlišovala od gramatiky, rozvíjanej v tzv. alexandrijskej škole, ktorej vplyv sa vcelku náhodou neskôr presadil ako dominantný prostredníctvom diela Apollónia Diskola.

¹⁹ V TIL-e výrok označuje štruktúrovanú konštrukciu, ktorá konštruje funkciu nadobúdajúcu hodnotu v závislosti od logicky možného sveta a časového okamihu.

LITERATÚRA

- [1] Cicero, M.T.(1992): **De Oratore III**. De Fato, Paradoxa Stoicorum, De Partitione Oratoria, Translated by H. Rackhamicks, Loeb Classical Library
- [2] Červenka, J. (1940): Zásluhy stoikov o logiku. In.: **Zborník prác profesorov ev. kol. slov. gymnázia v Prešove**.
- [3] Berka, K. (1959): **K dějinám výrokové logiky v antice**. Rozpravy ČSAV, 11, ročník 69, Praha.
- [4] Bocheński, J. M. (1961): **A History of Formal Logic**. University of Notre Dame Press.
- [5] Bolzano, B. (1929): **Wissenschaftslehre**. Band I, Verlag von F. Meiner, Leipzig.
- [6] Diogenes Laertios (1954): **Životopisy slávnych filozofov I-II**. preklad M. Okál, SAV, Bratislava.
- [7] Diogen Laertsij (1979): **O žizni, učenijach i izrečenijach znamenitych filozofov**. preklad: M.L. Gasparova, red. A.F.Losev, Mysľ, Moskva.
- [8] Diogenes Laertios (1968): **Životy i poglądy slynnych filozofów**. preklad I. Krońska, K. Lesniak, W. Olszewski; PWN.
- [9] Diogenés Laertios (1964): **Životy, názory a výroky proslulých filosofů**. prel. A. Kolář, ČSAV.
- [10] Diogenes Laertius (1991): **Lives of Eminent Philosophers**. Translated by R.D.Hicks, Loeb.
- [11] Diogenes Laertius (1967): **Leben und Meinungen berühmter Philosophen**. prel. O. Apelt, upravený K. Reichom v spolupráci s G. Zekl, 2. vyd., Hamburg.
- [12] Galénos (1958): **Úvod do logiky**. ČSAV, Praha.
- [13] **Greek-English Lexikon**. (1968), Liddell, H.G. - Scott, R. - Jones, H.S. & McKenzie, R., Clarendon Press, Oxford.
- [14] Frede, M. (1974): **Stoic vs. Aristotelian Syllogistic**. In: **Archiv für Geschichte der Philosophie**, Bd. 56, Heft 1.
- [15] Frege, G. (1964): **Begriffsschrift und andere Aufsätze**. I. Angelli (hers.), Hindelsheim.
- [16] Frege, G. (1986): **Über Sinn und Bedeutung**, In.: **Funktion, Begriff, Bedeutung**. Hrsg. G. Patzig, Göttingen, slov. preklad in: *Filozofia*, roč. 47, 1992, č. 6. 349 - 363.
- [17] Frege, G.(1973): **Schriften zur Logik**. Aus dem Nachlass, Akademie - Verlag, Berlin
- [18] Hülser, K. (Hrsg) (1987): **Die Fragmente zur Dialektik der Stoiker Bd.1-4**. Stuttgart.
- [19] Church, A. (1957): **Introduction to mathematical Logic**. Vol. I., Princeton
- [20] **Krátky slovník slovenského jazyka**. (1987), Veda, Bratislava.
- [21] Long, A.A. (1986): **Hellenistic Philosophy**. sec.ed., Duckworth.
- [22] Long, A.A. - Sedley, D.N. (1987): **The Hellenistic philosophers**. Cambridge.
- [23] Łukasiewicz, J. (1936): **On the History of the Logic of Propositions**, In.: **Selected Works**, PWN.
- [24] Martinka, J. (1984): **Tvorivý prínos predstaviteľov starej stoy v kontexte vývoja gréckej filozofie**. In.: [41], 5 - 28.
- [25] Materna, P. - Pala, K. - Zlatuška, J. (1989): **Logická analýza prirodzeného jazyka**. Akademia, Praha.
- [26] Mates, B. (1953): **Stoic Logic**. University of California Publications in Philosophy, Vol.26, California University Press, Berkeley and Los Angeles.
- [27] Mistrik, J. (1985): **Štylistika**. SPN, Bratislava.
- [28] O' Toole, R.R. (1992): **Consequence and Conflict: An Essay on Inference and Semantics in Early Stoic Philosophy**, Simon Fraser University.
- [29] Searle, J.(1992): **Čo je rečový akt?**, In.: **Filozofia prirodzeného jazyka**. Bratislava.

- [30]Sexti Empirici Opera (1914): **Vol. II, Adversus Dogmaticos.** Libros quinque (Adv.Mathem.VII - XI), rec. H. Mutschmann, Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri.
- [31]Sextus Empiricus (1993): **Outlines of Pyrrhonism I-III.** Translated by R.G. Bury, Loeb.
- [32]Sextus Empiricus II (1983): **Against the Logicians I-II.** Translated by R.G. Bury, Loeb.
- [33]Sextus Empiricus III (1983): **Against the Physicists I-II.** Against the Ethicists, Translated by R.G. Bury, Loeb.
- [34]Sextus Empiricus IV (1987): **Against the Professors I-VI.** Translated R.G. Bury, Loeb.
- [35]Sextos Empirikos (1976): **Sočinenia v dvuch tomach.** T 1,2; Mysl', Moskva.
- [36]Sextus Empirikus (1984): **Základy pyrrhonskej skepsy.** preklad J. Špaňár, Pravda, Bratislava.
- [37]Sextus Empiricus (1985): **Grundriss der pyrrhonischen Skepsis.** Suhrkamp.
- [38]Sextus Empiryk (1970): **Przeciw logikom,** preklad I. Dąbbska, PWN.
- [39]Schenkeveld, D.H.(1984): **Stoic and Peripatetic Kinds of Speech Act and The Distinction of Grammatical Moods, Mnemosyne.** Vol. XXXVII, Fasc.3-4.
- [40]Tichý, P. (1988): **The Foundations of Frege's Logic,** Walter de Gruyter, Berlin - New York.
- [41]**Zlomky starých stoikov.** (1984),(výber) preklad M. Okál, Pravda, Bratislava.